

שיר אהבה לבן גבירול

יהודה רצהבי

אמנון אני חולה

כי חושקה, נפל בְּרִשָּׁת וְגַם מִכְמָר	/	אמנון אני, חולה! קראו אלי תמר
אחת שאלתי מכם אשר אמר:	/	רעי, מידעי, אלי הביאה
עדיה, ושימו על ידה בְּכֹס תמר	/	קשרו עטרת על ראשה, והכינו
לבי, אשר בלה בשרי א שר סמר.	/	תבוא ותשקני, אולי תכבה אש

פירוש

1. אהבת המשורר לתשוקתו תמר מוצגת כאהבת אמנון ותמר שבמקרא (שמואל ב, יג). המשורר מזהה עצמו כאמנון בן דוד ומכריז שהוא חולה-אהבה. משקל השיר (המתפשט: מתפעלים, נפעל) מחייב הפרדה בין הזדהות המשורר (אמנון אני!) לבין הגדרת מצבו (חולה). ומה תקנתו ותרופתו? תשוקתו תמר. ולפיכך מזעיק הוא את רעיו להביא את תמר לפניו. המשך השיר מלמד שהרעיים הם ידידיו, שנהג לבלות עמם במשתאות יין, שנתקיימו דרך כלל בגנים. ותמר אינה אלא מוזגת-היין היפהפיה, שהמסובים נשבו בקסם יופייה. חוליו של המשורר נוטל ממנו את היכולת והאפשרות לצאת אל משתה הגן, ומשום כך הוא מפציר ברעיו להעתיק את המשתה על כל יסודותיו – הטבע, היין, הידידים והמוזגת – מן הגן למיטת חוליו. ויש ליתן את הדעת לקריאתו הלקונית של המשורר בפתחת השיר: שני פסוקים קצרים של שלוש תיבות ההולמים רוח-קצרה של חולה. המשפטים מעוצבים בתיאום תבנית, והם שקולים זה כנגד זה: הראשון – חולי, השני תרופה. התאמה נוספת של משקל וצלילים עולה משני הפסוקים: כל תיבה במשפט אחד שקולה כנגד חברתה במשפט השני. צליל "או" משותף לשתי התיבות המקבילות 'אמנון, קראו'. 'חולה אלי' אף הן חרוזות בחרוז משותף.

הסוגר מנמק את חוליו ובקשתו של המשורר: הוא חולה שנפל ברשת האהבה. והניסוח מעיד על הצטדקות: לא בו האשם, שכן הרשת נפרשה לרגליו. כפילות הלשון רשת ומכמר מרגישה את קסמי יופיה של תמר, שמן הנמנע היה שלא להילכד בהם.

2. 'רעי מידועי' – פנייה של תחנונים לרעים, המזכירה את פנייתו של איוב המיוסר לריעיו: 'חנוני חנוני, אתם רעי' (איוב יט, כא). אף זו מוחרזת, בדומה לקריאה בבית הקודם.

'אלי הביאודה' הוא מעין חזרה על הבקשה הקודמת 'קראו אלי תמר'. שתי בקשות אלו מכוונות כנגד 'רשת ומכמר'. היא טמנה לו רשת ומכמר, והתקנה לשניהם שתי פעולות: קריאה והבאה. לשתי הקריאות גם אליטרציה משותפת: אֵלִי, אֵלִי. 'אחת שאלתי מכם אשר אמר' – נוסח אחר של הכתוב 'אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש' (תהלים כז, ד). לשון שמשוררת-ההלים אומרו על כיסופיו העזים להתנזר מן החיים ולהקדיש ימיו לעבודת הבורא במקדשו, אומר בן גבירול המשתעבד לתשוקתו, והרי יש כאן מחילון הקודש. בדבר זה נהגו משוררי ישראל בתקופת ספרד כמשוררי ערב (אצל האחרונים הפגיעה בערכי דת וקודש היתה חריפה וחמורה יותר).

3. בית זה עניינו התקנת התשוקה בקישוטים ועדיים כדי שהופעתה לפניו לא תהיה שונה במאומה מהופעתה במשתה כמוזגת יין למסובים. וכידוע שימשה המוזגת אובייקט-אהבה למשתתפי המשתה. משום כך נצמדו לשירת-היין נושאי אהבה וטבע (גם בשירנו נשתלבו שלושת היסודות), צוואת המשורר לריעיו משולשת: עטרה לראשה של תמר, תכשיטים לגופה, וכוס יין לכף ידה.

'קשרו עטרת על ראשה'. הכוונה לזר של פרחים וירק. המסובים במשתה יין – ובראשם המוזגת – נהגו לעטר ראשיהם בפרחים שנטלו מערוגות הגן. אגב הגדרת הקורנית מעיר ר' נתן בעל הערוך (המאה הי"א), כי ממנו היו עושים עטרות לשום בראשי המסובים בבתי-משתאות, כי ריחו נודף. וכן מצינו בשירה הערבית. שני האחים המשוררים אלכ'אלדיאן (המאה הי"א) כותבים במראה העלמות במשתה היין: 'חשות אלינו ביין עלמות, שקושטו/לשם הוללות, במחרוזת פרחים' (אלתעאלבי, יתימת אלדהר, קהיר 1834, ח"ב, עמ' 169). בישראל היו מקובלות עטרות פרחים בחתונות ובתהלוכות שמחה. בימי הבית היו מביאי-הבכורים צועדים בסך למקדש 'השור הולך לפניהם ועטרה של זית בראשו' (משנה בכורים ג, ג). לאחר החורבן נאסרו עטרות חתנים וכלות, אבל של ורד ושל הדס התירו (תוספתא סוטה טו). על ר' ירמיה דשבשא מספר המדרש, שנטל עטרת זית וקשרה בראשו (איכה רבה ה, טז). זר הפרחים בראשה של תמר מכניס את ריח הגן לחדרו של המשורר החולה. 'והכיני עדיה' – הם תכשיטי הזהב שהנאו את צוארה וחזה שלה.

'בכוס תמר' – הבי"ת ללא משמעות (ראה בן ג'נאח, ספר הרקמה, מהדורת וילנסקי, ח"א, ע"מ פו). סתם 'כוס' – כוס יין (כתובות ח ב; סה א). 'חמר' – על פי הכתוב 'יין חמר' (תהלים עה, ט), שתירגמו יונתן 'עשין' (חריף, חזק). יין חריף נחשב למשובח בעיני השותים.

הקישוטים סדורים מלמעלה למטה: ראש, צואר וחזה, יד. פתח בצמח (עטרת הפרחים), המשיך בדומם (עדיים), וחתם בכוס היין, שהוא צמח ודומם כאחד (היין – פרי הגפן; הכוס כלי יקר מקושט).

4. 'תבוא ותשקני' – כנגד 'הביאודה' בבית שני. לימד שהבאתה היא לשם מזיגת יין

למשורר החולה. היין נחשב לטוב שברפואות, על פי הפתגם "בראש כל הרפואות אני יין" (בבא בתרא נח, ב).

'אולי תכבה אש לבי' – אש החשק היוקדת בלב המשורר גדולה מאד, וספק אם בכוח היין והתשוקה לכבותה. היין בשירה הערבית והספרדית נמשל לאש. לפי התלמוד 'יש אש שרוחה אש' (יומא כא, ב), אלא שכאן יעילותה של אש היין מפוקפקת.

'אשר בלה בשרי' – חוזר לאש. ומצינו במקרא 'אש' לשון זכר (משרתיו אש לזהט – תהלים קד, ד). 'בלה בשרי' הוא על דרך הכתוב 'בילה בשרי ועורי' (איכה ג, ד). תירגמו יונתן 'נתיישן בשרי מנגעים'. כאן צפון רמז גם לחולי-העור, שסבל ממנו המשורר, ושהיה מלווה לעתים בקדחת. מצביעים על כך המשך השיבוץ 'בילה בשרי ועורי', והתרגום הארמי שנקב בנגעים. כביכול שתי אשות קברו על המשורר: אש החשק ואש החולי. אחת מכלה את הגוף (בשרי) ואחת את העור.

'אשר סמר' – חוזר ל'בשרי', דהיינו הגוף. 'סמר' יש לפרשו על פי הכתוב 'סמר מפחדך בשרי' (תהלים קיט, ככ). תירגם יונתן 'מצלהב' (נשרף, בוער). חתימת השיר באש, שפשטה מן הלב ומאיימת לכלות את כל הגוף, מבטאת את האהבה הלוהטת שכבשה את המשורר. שתי המלים המרכזיות בבית החתימה הן אש ולב. ושתיהן צצות חליפות: תבוא ותשקני (אש), אולי תכבה (לב), אש לבי (אש ולב), אשר (אש), בלה (לב), אשר (אש). פתח באש וסיים באש ופירט ארבע פעמים 'אש' כנגד שלוש פעמים 'לב'. לומר לך, שהאש גברה על הלב.

אהבת המשורר ופרשת אמנון ותמר

מקובל בשירת האהבה הערבית לא לפרש בשמה של האהובה כדי לשמור על כבודה, בפרט אם היא אשת איש. כך נהג גם בן גבירול, שנתן לתשוקותיו כינויים של נשים שנודעו ביופיין. חכמים מנו ארבע נשים יפהפיות בעולם: שרה, רחל, אביגיל ואסתר (מגילה טו, א). בן גבירול בחר לו את אביגיל ותמר, ועל כל אחת מהן שר שני שירים (ראה שירי החול לבן גבירול, מהדורת ירדן, סימנים: ריא, ריג, ריב ושירנו). בחירתו באביגיל ותמר אינה מקרית. שתיהן התייחסו על בית דוד: אביגיל אשת דוד ותמר בת דוד. המשורר, שנשא את השם 'שלמה' והתפאר בשירתו וחכמתו, ראה עצמו צאצא לשלמה המלך שנודע בשירתו ובחכמתו (מחברם של שיר השירים וקהלת). בשירו 'ניחר בקראי גרוני' הוא מכריז שישחר את החכמה כל ימי חייו, כפי שציווה שלמה וקיננו בספר משלי:

אֶדְרֹשׁ בְּעוֹדִי, אֶחַפֵּשׁ/בְּמִצְוֹת שְׁלֹמֹה זְקֵנִי (בית נב)

ולא הוא בלבד מתייחס על בית-דוד אלא גם תשוקותיו. בשירנו הוא נוטל לעצמו את השם אמנון ולאהובתו הוא מכנה תמר. חרוז השיר הוא 'מר' והוא בא ללמד על סבלו של המשורר ואף על מקור סבלו 'תִּמְרֵי' (כפי יהודי ספרד הגייה אחת לפת"ח ב'מר' ולקמ"ץ ב'תמר').

שיר אהבה לבן גבירול

השוואת השיר לפרשה המקראית מעלה כמה נקודות משותפות: בעניין ובלשון. יפי תמר נתפרש במקרא 'ולא בשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר' (שמואל ב יג, א) ואילו בשיר הוא צפון במלים 'נפל ברשת וגם מכמר', שהם קסמי יופיה. חוליו של בן גבירול מפורש במלה 'חולה' והוא מכון כנגד 'דל' שבמקרא. יונדב, ריעו ובן דודו של אמנון, שואל אותו 'מדוע אתה ככה דל בן המלך' (שם יג, ד). חכמי התלמוד ובעקבותיהם ר' סעדיה ומדקדקי ימי הבינים פירשו 'דל' – חולה (נדרים מ, א; תפסיר ר' סעדיה למזמור מא, ב; בן ג'נאה, ספר השרשים). 'רעי' מקביל ל'זאמנון רע' ושמר יונדב בן שמעה' (שמואל ב יג, ג). על כולם עולה צמד הפעלים 'תבוא ותשקני' כנגד 'תבוא ותברני... תבוא ותלבב' בשני כתובים סמוכים במקרא: 'תבא נא תמר אחותי ותברני לחם (שם, יג, ה); תבוא נא תמר אחותי ותלבב לעיני שתי לביבות' (שם, יג, ו) אלא ששם מאכל וכאן יין.

בשיר פועלות הדמויות הבאות: המשורר-החושק, תמר החשוקה וריעי המשורר. ומעניין לראות כיצד מתחלקים בתי השיר לפי דמויות: א: המשורר והתשוקה; ב-ג: הריעים והחשוקה; ד: התשוקה והמשורר. נמצא שהחשוקה פקודה בכל בתי השיר; המשורר והתשוקה – שתי הנפשות הראשיות – מתלכדים בבית הפתיחה ובבית החתימה במצב של סיכול. על תיאום ריתמי בין שני הבתים מצביעות התיבות של העמוד השלישי, שנוספה בראשו אות שוואים (ברשת, בשרי). הזוגיות של הנפשות הראשיות – המשורר והחשוקה – משתקפת גם בצמדי הלשונות הקבועים בכל בית: רשת ומכמר, רעי-מידעי, קשרו והכינו, תבוא ותשקני.

כתובת ערבית קדומה, שנקבעה בראש השיר, מגדירה אותו במלים: 'מן המצוינים והנפלאים שבשירי האהבה שלו'. והרי זו עדות להערכה הגדולה שזכה לו השיר.